

КРИМ В ПОЛІТИЦІ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Вивчення кримського питання залишається надзвичайно актуальним як з огляду на сучасну політичну ситуацію, так і виходячи із суто наукових завдань. Вивчення взаємовідносин в минулому України і Криму створює передумови для уникнення помилок у стосунках між центральною владою та властями автономії. Період 1917-1918 рр. є одним з найцікавіших в цьому плані, оскільки тоді впав старий імперський центр і відбувалися інтенсивні процеси українського державотворення. Відновлена навесні 1917 р. українська держава не могла залишити поза своєю увагою географічно близький, тисячами нитками пов'язаний з нею та стратегічно важливий Кримський півострів. Однак Центральна Рада, проголошуючи Третім Універсалом Українську Народну Республіку, як відомо, не включила Крим до її складу з огляду на прагнення кримсько-татарської людності відродити власну державність.

Щоправда, українізація Чорноморського Флоту, з одного боку, з другого – придушення російськими більшовиками кримсько-татарської автономії на початку 1918 р. – створили нову політичну ситуацію навколо Криму, в результаті чого Центральна Рада змінила свою політику щодо Криму.

Так, 14 лютого 1918 р. на засіданні Ради Народних Міністрів УНР було визначено за можливе погодитися на укладання миру з Радянською Росією за умови, що “Крим остається під впливом України” і “весь флот (також і торговельний) на Чорному морі належить тільки Україні”.¹

29 квітня 1918 р. в Україні встановлюється правління гетьмана П.П. Скоропадського. У підвалини своєї діяльності гетьман поклав концепцію розбудови української державності, яка спиралася б не на етнічний, а на державно-територіальний принцип. В територіальному аспекті ця концепція, зокрема, передбачала включення Кубані та Криму до меж Української Держави. Питання статусу Кримського півострова загострилося перш за все тому, що вся його територія на перше травня 1918 р. була окупована німецькими військами. Українські політичні кола розуміли, що Крим німці збираються відкряти від України.

Гетьман розумів, що у німців є свої плани щодо Криму, і Туреччина з татарами теж тягнуть руки до Криму. Скоропадський вважав, що Крим обов'язково повинен належати Україні, причому на будь-яких умовах (повне злиття чи широка автономія), останнє залежить від бажання самого кримського населення. Бо ні Україна, ні Крим не можуть існувати окремо, а в економічному плані Крим практично не може існувати без України”.² Важливого значення кримській проблемі надавав також факт розташування у Севастополі головної бази Чорноморського флоту та великих складів зброї та амуніції.

На засіданні Ради Міністрів 7 травня 1918 р., де розглядалося питання про державний кордон і приєднання Криму, було заслухано інформацію про переговори П. Скоропадського з німецьким послом Муммом і схвалено його намір послати останньому лист від свого імені, це підтверджувалась необхідність приєднання Криму до України.³ До речі, тоді ж було ухвалено рішення доручити окремим міністрам розробити документи, які могли б послужити підтвердженням економічної необхідності приєднання Криму до України.⁴ А 10 травня гетьман передає ноту кайзерівському уряду про необхідність приєднання Криму. Одночасно з дипломатичними заходами український уряд робив і адміністративні: 21 травня 1918 р. контр-адмірал М. Остроградський був призначений головним представником Української держави в Криму (у червні його змінив контр-адмірал В. Клочковський), починає створюватися українська адміністрація Криму.

У листі до німецького посла Мумма уряд Української Держави, зокрема зазначав, що в нових політичних умовах він буде “в найбільш рішучий спосіб одстоювати знаходження в складі Української держави цілого Кримського півострова, не кажучи вже про північну частину Таврійської губернії”, посилаючись на дані всенародного перепису населення Російської імперії, в 5-ти повітах Таврійської губернії на Кримському півострові за 1897 р., які вказують на те, що татарське та турецьке населення складає тут всього 32% всього населення на Кримському

півострові, тобто 2/3 всього населення є нетатарськими. Тому Уряд Української Держави просить Пана Посла зробити відповідні розпорядження військовій команді німецької армії в Таврійській губернії, щоб назначені Українським урядом власті в Таврійській губернії, не виключаючи Кримського півострова, не зустрічали перепон при виконанні покладених на них службових доручень. А уряд Української держави, в свою чергу, мав намір йти широко назустріч побажанням населення цієї території, спрямованим до отримання політичної автономії, в якій цілком і розробляється потрібний проект.⁵

З цього приводу в Міністерстві закордонних справ Української Держави було скликано спеціальну нараду, на якій, обговоривши повідомлення з місць (до речі, тоді було одержано повідомлення від українського урядовця Якіма Христича про висловлювання німецького генерала Коша щодо створення на півострові для себе “другої Ніцци”)⁶, нарада висловилася за приєднання Криму до України. Зокрема, професор Багаєвський сказав з цього приводу: “Питання Криму для України має значення її дальшого самостійного політично-економічного існування. Крим дає домінацію над північним Чорним морем, охорону чи безпеку українським портам. Керченська протока готов відіграти роль другого Босфору... Без Бессарабії і Холмщини український організм може існувати, але не без Криму”.⁷

Німці ж, використовуючи як формальний привід положення 3-го Універсалу про невходження Криму до складу України, продовжували курс на відокремлення цього півострова від Української держави. Тому 30 травня 1918 р. її МЗС звернулося з нотою, в якій зазначалося, що раніше Українська Народна Республіка розглядалася як федеративна частина Росії, так само як Крим. Нині ж, коли остаточно стала Україна на шлях цілковитої політичної незалежності, Крим повинен стати її невід’ємною частиною⁸.

Німецька сторона активно протидіяла українським планам, оскільки намагалася використати Крим в своїх геополітичних цілях. З цього приводу командуючий східною австро-угорською армією генерал А. Краус писав 13 червня начальнику генштаба і главі МЗС Австрії Буріану, що Німеччина хоче назавжди закріпити за собою найбільш безпечний шлях на Месопотамію та Аравію, через Баку і Персію. Шлях на Схід йде через Київ, Катеринослав і Севастополь. На думку А. Крауса, німці для цієї мети мають намір залишити за собою Крим як свою колонію чи в будь-якій іншій формі.⁹ Крим розглядався Німеччиною як один з важливих плацдармів для можливого удару по азійських колоніях Британії. В разі успіху цього плану, попри несприятливе становище на Західному фронті, Німеччина могла б розраховувати на почесний мир.

Для того, щоб утримати Крим, Німеччина починає розігрувати багатоходові комбінації. Спочатку спробувала створити німецьке колоніальне державне утворення, яке б спиралося на етнічних німців. Для цього в першій половині травня 1918 р. в с. Бютень у Криму за присутності імперського міністра колоній фон Ліндеквіста проводиться з’їзд німців півдня України і Криму, який вирішив створити в Північному Причорномор’ї, Приазов’ї та Криму окрему Чорноморську область, яка б була оголошена німецькою територією. Однак, ситуація в Україні та Криму, претензії на цю територію, крім України та Німеччини, ще й Росії та Туреччини не дозволяли провести в життя цей відверто колоніальний задум. А спроба організації крайової влади Криму кримським парламентом – Курултаєм – наштовхнулася на протидію російських буржуазно-соціалістичних кіл, які контролювали земства і думи.

Не бажаючи передавати Крим Україні і одночасно побоюючись загострення відносин з урядом Скоропадського, німецька адміністрація висуває 5 червня на роль кримського прем’єра литовського татарина, командуючого 1-м Мусульманським корпусом генерала С. Сулькевича. Його погляди щодо статусу Криму були добре відомі німцям – С. Сулькевич ще наприкінці квітня підписав протест проти приєднання Криму до України від імені Одеської організації звільнення Криму, що об’єднувала мусульманських діячів колишньої Російської імперії.¹⁰ А 6 червня 1918 р., чи не найпершим своїм актом С. Сулькевич видав розпорядження адміністративним органам Криму “ні в які зносини з урядом України не вступати”.¹¹

Одночасно в Київ на ім’я голови Ради міністрів України була послана досить різка за тоном телеграма Сулькевича, в якій повідомлялося, що він прийняв на себе управління Кримом і

формування уряду. Також зазначалося, що він просить вести листування російською мовою, оскільки ні він особисто, ні члени кримського уряду не знайомі з українською мовою.

Гетьман намагався через німців вплинути на ситуацію в Криму, тим більше, що губернський з'їзд землевласників та хліборобів Таврії 12 червня 1918 р., ознайомившись з позицією уряду Української держави, підтримав приєднання Криму до України. Зокрема, голова з'їзду Закеров надіслав до Києва таку телеграму: "Палко вітаємо цей крок уряду".¹²

Але німецьку адміністрацію задовільняло формування "нейтрального", без будь-якого міжнародного статусу, "крайового", а не "державного" уряду, що давало змогу маневрувати при розгляді кримського питання з РСФСР та Українською Державою. При цьому німці зберігали повний контроль за політичною і військовою сферою Криму, що, в свою чергу, давало їм змогу за сприятливих обставин ліквідувати крайовий уряд та повернути до проектів створення Чорноморської області або розіграти іншу комбінацію.

І все ж кримський крайовий уряд був визнаний німецькою стороною навіть де-факто не одразу, а де-юре взагалі не був визнаний. Він був сформований 15 червня і генерал фон Кош обіцяв затвердити декларацію уряду про його створення протягом двох діб. Цей термін минув, а відповіді не було. Затримка у визнанні німцями кримського крайового уряду була пов'язана з позицією, яку зайняв гетьман П. Скоропадський. За Д. Донцовим, гетьман висунув ультиматум, що він піде із свого посту, якщо "з Кримом не буде так, як ми хочемо".¹³ Виконання цього ультиматуму створило б серйозні труднощі для Німеччини, оскільки дестабілізувало б ситуацію на сході Європи і могло завадити поставкам продовольства з України у Німеччину та викликало б необхідність введення в Україну додаткових військових контингентів.

Кримський крайовий уряд на чолі з генералом Сулейманом Сулькевичем, за словами Д. Дорошенка, з свого боку, почав боротися з українською пропагандою, переслідував українофільські газети, потім відмовився приймати офіційні телеграми й папери українською мовою. У відповідь на це уряд Скоропадського проголосив економічну блокаду півострова. З Кримом було припинено товарний рух і морську комунікацію за винятком того, що йшло на потреби німецьких залог у Криму. Наближався збір урожаю овочів, що того року вдавсь досить гарний. Кримські садівники потребували шальовок для ящиків під овочі, дров для сушки стружок, спилок для упакування – все це доставлялось, звичайно, з України, але довіз був припинений. Потребували також цукру для консервування овочів і фруктів, дров для сушки – і цього всього теж не було. Нарешті, потрібен був хліб для населення. За декілька тижнів ціни на всі продукти в Криму страшенно підскочили. Урожай почав гнити без консервування, становище садівників ставало катастрофічним. Німці наперед закупили багато овочів, свіжих і сушених, і тепер усе це гинуло. Морем везти було не можна, бо ніякі кримські овочі не виносили довгого перевезення і потім нового перевантаження на залізниці. Німці двічі звертались до Української Держави з нотою, прохаючи зняти блокаду, мотивуючи своє прохання тяжким становищем кримської людності. У відповідь український уряд заявив, що узяв на себе зобов'язання щодо постачання продуктів до Німеччини, але відносно Криму такого зобов'язання не було; що він готовий піти назустріч інтересам кримського населення, однак це залежить цілком від кримського уряду. Уряд Сулькевича теж кілька разів намагався встановити відносини з гетьманським урядом – місія Каленського і Шмідта у липні, Татищева – у серпні до Києва, але без успіху. Німці більше не зверталися, а уряд генерала Сулькевича мусив капітулювати: від нього прийшла телеграма, що він готовий розпочати переговори про форму державного об'єднання з Україною.¹⁴ До такого кроку уряд Сулькевича примусили не тільки німці, а й з'їзд власників садів в Криму, який звернувся до Києва й Сімферополя з проханням знайти порозуміння.¹⁵

Дізнавшись про рішення влади Криму вступити з урядом України в переговори, а також, враховуючи важке становище тамтешнього населення, яке не могло в умовах митної війни реалізувати врожай фруктів і винограду, за дозволом гетьмана Скоропадського Рада Міністрів Української Держави 18 вересня 1918 р. постановила: тимчасово припинити митну війну за умови негайної відправки представниками Криму в Київ уповноважених ними осіб для відкриття вищезгаданих переговорів; просити міністра фінансів зняти митний огляд вантажів, що направлялися в Крим з Києва; переговори з представниками Криму після їх прибуття до Києва про

умови злиття Криму з Україною вести безпосередньо міністрам зацікавлених відомств, не передовіряючи своїх повноважень іншим особам; про тимчасове припинення митної війни повідомити по телеграфу.¹⁶

І коли на засіданні Ради Міністрів Української Держави 23 вересня 1918 р. тимчасово виконуючий обов'язки голови М. Василенко повідомив про одержання телеграми від голови Ради Міністрів Криму про виїзд делегації, то було ухвалено рішення: “Послати генералу Сулькевичу телеграму з вказівкою того, що делегація повинна мати повноваження для обговорення не тільки економічних, але й політичних питань”.¹⁷

У відповідь на це генерал Сулькевич надіслав до гетьмана 26 вересня 1918 р. телеграму, в якій повідомляв, що уповноважує свою делегацію “вести з уповноваженими Вашої світлості переговори про врегулювання економічних і фінансових питань, що стосуються Криму й України, про умови політичного з'єднання Криму з Україною та про інші питання, що зачіпаються таким з'єднанням, і вказаних в інструкції, якою я забезпечив названу делегацію. Сенатору Ахматовичу надано право спільно з членами Делегації підписувати від імені Кримського крайового уряду всі угоди, договори та інші акти, які будуть вироблені Кримським і Українським уповноваженим”.¹⁸

В доповнення до своєї постанови від 18 вересня 1918 р. Рада Міністрів Української Держави уповноважила 8 жовтня 1918 р. для переговорів з Кримом щодо з'єднання останнього з Україною Голову Ради Міністрів Ф. Лизогуба, міністра закордонних справ Д. Дорошенка, міністра внутрішніх справ І. Кістяківського, міністра фінансів А. Ржепецького, міністра торгівлі і промисловості С. Гутника і військового міністра генерального бунчужного О. Рогозу з “наданням їм права на підписання актів і договорів з усіх питань політичного, фінансового, економічного та адміністративного характеру”.¹⁹

На засіданні делегацій, що відбулося 9 жовтня 1918 р., було зачитано українську Декларацію, в якій викладалися принципи кримської крайової конституції. Нею передбачалося, що до спільних повноважень повинні належати: глава держави, військо, монетарна система і фінанси, залізничний транспорт, пошта, державний сенат і закордонне представництво.²⁰

На засіданні 10 жовтня кримська делегація не прийняла вказаних принципів крайової конституції, при цьому сенатор Ахматович заявив главі української делегації: “Проект з'єднання, представлений вами, – є проект поневолення”.²¹ У відповідь на це Лизогуб вказав, що “існуючий уряд Криму не має повноважень укладати договори. Цим підриваються не тільки Ваші повноваження, але й повноваження Вашого уряду і заявляє, що український уряд завжди радий бачити в себе повноважених представників від повноважного Уряду”.²²

Зрештою, на засіданні 12 жовтня 1918 р. кримська делегація погодилася розглядати пропозиції гетьманського уряду, але просила місяць терміну для розгляду проекту Курултаєм півострова.

Тим часом німці погодилися передати Чорноморську флотилію з Севастополем, і на кількох торпедоносцях і канонірських суднах замайорів українській стяг. Тим самим до Української держави переходила фактична влада над Кримом. Тоді ж місцеві підприємці почали розробляти проект відкриття в Криму відділення Українського банку.²³ А 18 жовтня 1918 р. робітничий з'їзду у Сімферополі ухвалив постанову про приєднання Криму до України. Через три дні про таке рішення заявило велелюдне зібрання української громади Севастополя.²⁴

Але в той же час, користуючись погіршенням справ у німців і цілком можливим залишенням ними півострова, прихильники єдиної та неподільної Росії всупереч досягнутим домовленостям у Києві, таємно пішли на інший крок – звернулися до генерала Денікіна з проханням зайняти своїми військами Крим відразу після виходу німців. Це, зрозуміло, не дало можливості щодо тривалого перебування Криму у складі Української держави.

Таким чином, політика гетьмана П. Скоропадського була спрямована на обов'язкове включення Криму до меж Української держави. Попередники гетьмана – керівництво Центральної Ради – проводили дуже обережну політику стосовно Криму. Положення III Універсалу вказують, що до складу УНР входить Таврія без Криму. Центральна Рада, користуючись принципом “національна держава”, пішла назустріч кримськотатарському населенню і визнала наприкінці 1917 р. проголошену Курултаєм Кримську Народну Республіку, після чого почала ліквідацію

своїх структур в Криму, не висунула претензій на цей півострів на Брестських переговорах. Але кримський рух не зміг розбудувати свою державу через слабкість демографічної бази. Після проголошення самостійності УНР намагається включити до свого складу Севастополь, проголосити українським Чорноморський флот, а на решті території мала бути проголошена держава під протекторатом України. Для цього робиться ряд заходів дипломатичного й адміністративного характеру, а в квітні 1918 р. у Крим відправляються українські війська із завданням взяти під контроль Севастополь, але це не вдалося через протидію німців і все залишилося тільки на папері.

Як бачимо, у гетьмана був досвід, на який можна було спиратися. Але гетьман застосовує принципово новий підхід до цієї проблеми. Якщо Центральна Рада йшла за подіями, то П. Скоропадський намагався йти попереду них. Він не чекає на сприятливі умови, а покладався на власну концепцію державотворення, яка, як вже вказувалося раніше, спиралася не на етнічний, а на державно-територіальний принцип. Постійно шукаючи опору серед кримського населення, запрошуючи до політичного діалогу, при якому гарантувалося врахувати побажання самих кримчан щодо умов входження Криму до складу України, уряд Скоропадського займає чітку, інколи жорстку позицію, коли справа торкається самого принципу приналежності Кримського півострова, застосовуючи навіть такі методи як економічна блокада.

У багатонаціональній державі суперечність між націями і державою часто веде до боротьби націй (етносів) між собою, що розгортається, або за те, чий статус як суб'єкта права буде вищий, або за те, хто з них стане носієм влади. І тут вже на перше місце стає питання: не якою повинна бути держава, чия вона повинна стати. А це вже загроза не тільки єдності країни, але і її демократичним підвалинам. Ось чому узгодження взаємовідносин між нацією і державою, а також між самими націями (етносами), є головним завданням етнонаціональної політики будь-якого суспільства. Щоб мирно жити, треба, щоб державні та інтереси нації стояли якомога ближче. Зрештою, сама держава має стати гарантом національного існування.²⁵ П. Скоропадський поглиблював державотворчі процеси в Українській державі і, враховуючи брак досвіду українського керівництва у справі національної політики через відсутність тривалий час власної держави, політику гетьмана стосовно Криму слід вважати послідовною і виваженою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ЦДАВО України. -Ф.1064.- Оп.1.- Спр. 5.- Арк. 25 зв;
2. Скоропадський П. Спогади. – К. – Філадельфія, 1995. – С. 262;
3. ЦДАВО України.- Ф. 1064.- Оп.1.- Спр. 6.- Арк. 6 зв;
4. ЦДАВО України.- Ф. 1064.- Оп. 1.- Спр. 8-Арк. 2;
5. ЦДАВО України. - Ф. 3766. - Оп. 1.- Спр. 132.- Арк. 12-15;
6. ЦДАВО України.- Ф. 3766.- Оп. 1.- Спр. 32.- Арк. 16;
7. ЦДАВО України.- Ф. 3766.- Оп. 1.- Спр.132.- Арк. 2,6 зв;
8. Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – К., 1994. – С.33;
9. Громов С.Е. Украинские политические партии и организации в Крыму в период гражданской войны (1918–1920) // Додаток до “Вісника Університету внутрішніх справ”. - №2. - Доповіді і повідомлення на всеукраїнській науковій конференції “80-річчя відродження української державності: минуле і сучасне” 14-16 листопада 1997 р. – Сімферополь, 1997. – С. 89;
10. Вопросы развития Крыма. Научно-практический дискуссионно-аналитический сборник.- Вып. 3. – Симферополь, 1997. – С. 36;
11. ЦДАВО України.- Ф. 3766.- Оп. 1.- Спр. 132.-Арк. 27 зв;
12. ЦДАВО України.- Ф. 3766.- Оп. 1.- Спр. 186.- Арк. 38;
13. Донців Д. Рік 1918, Київ-Торонто. – С. 23;
14. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – С. 301-302;
15. Відродження. – 1918. – Ч. 131;
16. ЦДАВО України.- Ф.1064.- Оп.1.- Спр. 11.- Арк. 62;
17. ЦДАВО України.- Ф. 1064.- Оп. 1.- Спр. 11.- Арк. 59 зв;
18. ЦДАВО України.- Ф. 3696.- Оп. 2 к, Спр. 6.- Арк. 1;
19. ЦДАВО України.-Ф. 1064.- Оп. 1.- Спр. 7.- Арк. 10;
20. Відродження. – 1918. – 11 жовтня;
21. ЦДАВО України.- Ф. 3766.- Оп. 1.- Спр. 132.- Арк. 50 зв.
22. Там само.- Арк. 50 зв. – 51;
23. Відродження. – 1918. – Ч. 162;
24. Там само. – Ч. 164, 165;
25. Основи етнодержавства: Підручник для гуманітарних спеціальних вузів. – К., 1997. – С. 16.

Я.В. Мотенко

“КУРКУЛЬСТВО” ЯК АКТИВНИЙ УЧАСНИК СЕЛЯНСЬКОГО РУХУ В ХАРКІВСЬКІЙ ГУБЕРНІІ (1917-1921 РР.)

Одним з найбільш дискусійних питань історіографії революцій та громадянської війни 1917-1921 рр. в Україні залишається визначення терміну “куркульство” та оцінка участі цієї